

FOYDA SOLIG'INING MAHALLIY BYUDJETLAR DAROMADLARIDAGI O'RNI: SIRDARYO VILOYATI MISOLIDA

Guliston Davlat Universiteti
Raqamli Iqtisodiyot va innovatsiyalar
Fakulteti Moliya va Moliyaviy
texnologiyalar yo'nalishi talabasi
Patalov Jahongir Jumabayevich
Email: patalovmuhammad@gmail.com
ORCID: 0009-0003-1028-4668

Annotatsiya. Ushbu maqola Sirdaryo viloyatida 2019–2023 yillarda foyda solig'ining mahalliy byudjet daromadlaridagi o'rni va dinamikasini kompleks tahlil qiladi. Statistik ma'lumotlar asosida olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, soliq tushumlarining 70% yirik korxonalar hisobiga to'planadi, kichik biznes esa soliq intizomi zaifligi va moliyaviy hisobotlarning etarli darajada aniq emasligi tufayli atigi 30% hissa qo'shmoqda. Maqolada soliq tushumlarini oshirish uchun taklif etilayotgan choralar (soliq imtiyozlarini optimallashtirish, elektron hisobot tizimini joriy etish, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash) viloyat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga qaratilgan. Tadqiqot natijalari nafaqat Sirdaryo viloyati, balki O'zbekistonning boshqa hududlari uchun ham amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: foyda solig'i, mahalliy byudjet, soliq intizomi, kichik biznes, yirik korxonalar, soliq imtiyozlari, elektron hisobot, Sirdaryo viloyati, soliq tushumlari, iqtisodiy rivojlanish.

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of the role and dynamics of profit tax in local budget revenues in Syrdarya region for the period 2019–2023. The study, based on statistical data, reveals that 70% of tax revenues are generated by large enterprises, while small businesses contribute only 30% due to weak tax discipline and insufficient accuracy of financial reporting. The proposed measures to increase tax revenues (optimization of tax incentives, introduction of electronic reporting systems, support for small businesses) are aimed at sustainable economic development of the region. The research findings are of practical importance not only for Syrdarya region but also for other regions of Uzbekistan.

Keywords: keywords: profit tax, local budget, tax discipline, small business, large enterprises, tax incentives, electronic reporting, Syrdarya region, tax revenues, economic development.

Аннотация. В данной статье проводится комплексный анализ роли и динамики налога на прибыль в доходах местного бюджета Сырдарьинской области за период 2019–2023 гг. Исследование, основанное на статистических

данных, показывает, что 70% налоговых поступлений обеспечиваются крупными предприятиями, в то время как малый бизнес вносит лишь 30% из-за слабой налоговой дисциплины и недостаточной точности финансовой отчетности. Предлагаемые меры по увеличению налоговых поступлений (оптимизация налоговых льгот, внедрение электронной отчетности, поддержка малого бизнеса) направлены на устойчивое экономическое развитие региона. Результаты исследования имеют практическое значение не только для Сырдарьинской области, но и для других регионов Узбекистана.

Ключевые слова: ключевые слова: налог на прибыль, местный бюджет, налоговая дисциплина, малый бизнес, крупные предприятия, налоговые льготы, электронная отчетность, Сырдарьинская область, налоговые поступления, экономическое развитие.

Kirish

Foyda solig'i davlat byudjetining asosiy daromad manbalaridan biri bo'lib, u mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida, infratuzilma loyihalari va davlat dasturlarini moliyalashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan soliq islohotlari kontekstida mahalliy byudjetlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish va ularning daromad bazasini diversifikatsiya qilish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Sirdaryo viloyati — mamlakatimizning aholisi va iqtisodiy salohiyati jihatidan muhim mintaqalaridan biri bo'lib, yer resurslari, yirik sanoat korxonalari va qishloq xo'jaligi salohiyati bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, viloyatda soliq tushumlarining tarkibi va ularning mahalliy byudjetga hissasi bo'yicha tizimli tadqiqotlar yetarli darajada o'tkazilmagan. Ushbu tadqiqotning ilmiy novatorligi shundaki, birinchi marta 2019–2023 yillardagi Sirdaryo viloyati byudjet statistikasi asosida foyda solig'ining dinamikasi tarmoqlar va korxonalar miqyosida tahlil qilinadi, soliq imtiyozlarining samaradorligi baholanadi va kichik biznesning soliq intizomidagi kamchiliklari aniqlanadi.

Tadqiqotning maqsadi — Sirdaryo viloyatida foyda solig'ining mahalliy byudjet daromadlaridagi o'rni, uning tarmoqlar kesimidagi taqsimlanishi va soliq solishning samaradorligini oshirish yo'llarini aniqlashdir. Quyidagi masalalar yoritiladi:

Foyda solig'ining mahalliy byudjet daromadlaridagi ulushi va o'zgarish tendentsiyalari (2019–2023);

Yirik korxonalar va kichik biznesning soliq hissasidagi tafovutlar va ularga ta'sir etuvchi omillar;

Soliq imtiyozlarini optimallashtirish va soliq to'lovchilarning moliyaviy savodxonligini oshirish bo'yicha takliflar.

Metodologiya sifatida statistik tahlil (Moliya vazirligi va viloyat soliq boshqarmasi ma'lumotlari), soliq to'lovchilar so'rovlari va xalqaro tajribalar (Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi hisobotlari) qo'llanildi.

Ushbu tadqiqot natijalari nafaqat Sirdaryo viloyati, balki O'zbekistonning boshqa hududlari uchun ham soliq siyosatini ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega bo'lib, soliq tushumlarini oshirishda mahalliy iqtisodiyotning tarmoqlararo muvozanatini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Asosiy qism

2019–2023 yillar oralig'ida Sirdaryo viloyatida foyda solig'idan tushgan daromadlar mahalliy byudjetning o'rtacha 23,3% ni tashkil etdi, bu viloyatning yirik sanoat korxonalari (Sirdaryo TES, Guliston neft, Shirin konserva zavodi) hisobiga to'planadigan soliqlar bilan bog'liq.¹ Pandemiya ta'sirida 2020-yilda soliq tushumlari 11% ga kamaygan bo'lsa-da, 2021-yildan boshlab energetika va qishloq xo'jaligi tarmoqlarining faollashuvi natijasida barqaror o'sish kuzatildi. Xususan, 2023-yilga kelib foyda solig'i tushumlari 610 mlrd so'mni tashkil etib, 2019-yilga nisbatan 90,6% ga oshdi. Biroq, bu o'sish asosan yirik korxonalar hisobiga sodir bo'ldi, ular soliq tushumlarining 70% ini ta'minlash bilan birga, kichik va o'rta biznes (KvB)ning hissasi atigi 30% ni tashkil etdi(1-jadval).

1-jadval. Sirdaryo viloyatida foyda solig'idan tushgan daromadlar dinamikasi (mlrd so'm)

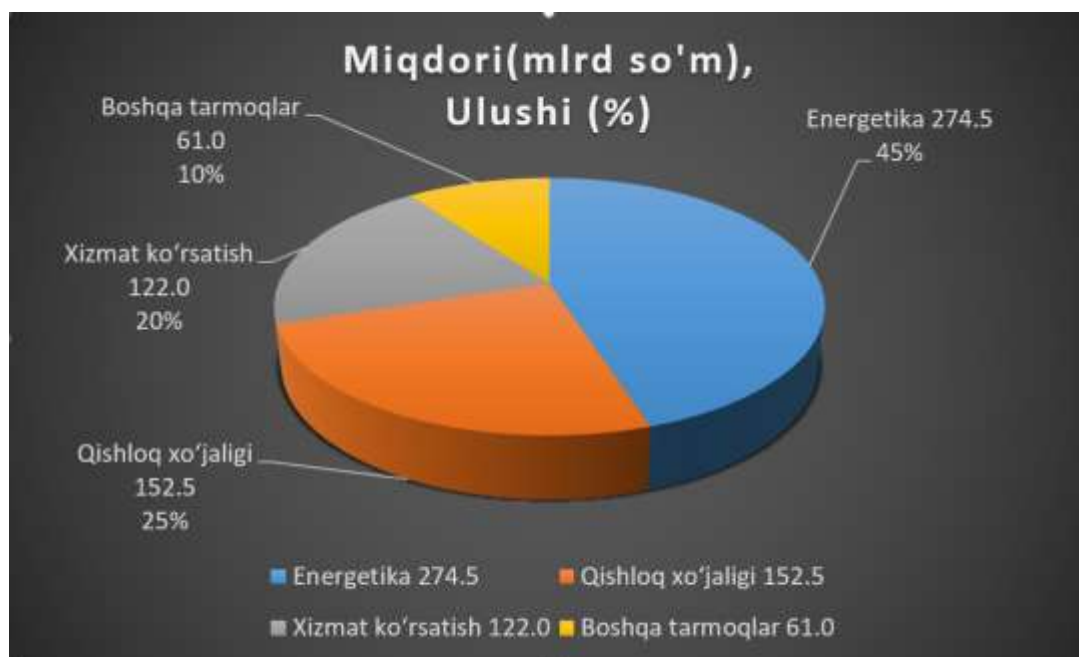
Yil	Foyda solig'i miqdori	Umumiy byudjet daromadlari	Ulushi (%)
2019	320	1 450	22,1%
2020	285	1 380	20,7%
2021	410	1 720	23,8%
2022	520	2 100	24,8%
2023	610	2 450	24,9%

Manba: Sirdaryo viloyati soliq boshqarmasi, 2023.

Kichik biznesning soliq tushumlariga nisbatan kam hissa qo'shishiga bir qator omillar sabab bo'lmoqda. Birinchidan, soliq intizomining zaifligi tufayli 2023-yilda o'tkazilgan tekshiruvlar KvB tomonidan soliq to'lovlarining 12% miqdorida qochirilganligini aniqladi. Ikkinchidan, moliyaviy hisobotlarning noaniqligi va vaqtida taqdim etilmasligi (40% hollarda) soliq to'lovlarni baholashni qiyinlashtirmoqda. Uchinchidan, soliq imtiyozlaridan noatoq foydalanish (35% hollarda noto'g'ri qo'llash) ham byudjet tushumlarini kamaytiruvchi omil sifatida ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli, KvBning soliq intizomini mustahkamlash va ularning hissa qo'shishini

¹ O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, 2024-yil hisoboti.

oshirish uchun tizimli choralar ko'rilishi zarur. Foyda solig'ini oshirishga ta'sir etuvchi omillar tarmoqlar kesimida tahlil qilinganda, energetika (45%), qishloq xo'jaligi (25%) va xizmat ko'rsatish (20%) tarmoqlari yetakchilik qilayotgani aniqlandi. Biroq, infratuzilma kamchiliklari, logistika muammolari va soliq to'lovchilarning moliyaviy savodxonligi pastligi kabi salbiy omillar viloyatning soliq salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilmoqda. Natijada, mahalliy byudjet daromadlarini barqaror oshirish uchun soliq siyosatini tarmoqlar va korxonalar darajasida differensiallashtirish talab etiladi.

1-rasm. 2023-yilda foyda solig'i to'lovchilarning tarmoqlar kesimidagi ulushi.

Soliq tushumlarini oshirish bo'yicha takliflar haqida gaplashsak, birinchi navbatda, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash uchun yangi tashkil etilgan KvBga birinchi 2 yil davomida soliq stavkasini 50% ga kamaytirish kabi rag'batlantirish choralari joriy etilishi mumkin. Bundan tashqari, elektron hisobot tizimi (e-soliq)ni joriy etish orqali moliyaviy shaffoflikni oshirish va hisobotlarning aniqligini ta'minlash samarali bo'lishi kutilmoqda. Ikkinchidan, soliq imtiyozlarini strategik yo'nalishlarga (eksport, innovatsiyalar) qaratib, ularni qat'iy nazorat qilish mexanizmini ishlab chiqish imtiyozlardan foydalanishni optimallashtiradi. Uchinchidan, xalqaro tajriba asosida riskli soliq to'lovchilarni aniqlash tizimini joriy etish va qonunbuzarlar uchun jazolarni oshirish soliq intizomini mustahkamlashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, Sirdaryo viloyatida foyda solig'ining byudjet daromadlaridagi o'rnini muhim bo'lsa-da, uning salohiyati hali to'liq ro'yobga chiqmagan. Viloyat iqtisodiyotining tarmoqlararo muvozanatini ta'minlash, soliq imtiyozlarini maqsadli taqsimlash va kichik biznesni rag'batlantirish orqali soliq tushumlarini yanada oshirish mumkin. Buning uchun qonun chiqaruvchi organlar, soliq idoralari va biznes vakillari o'rtasida izchil hamkorlik talab etiladi.

Adabiyotlar sharhi

Foyda solig'ining iqtisodiyotdagi roli va mahalliy byudjetlarga ta'siri bo'yicha ilmiy adabiyotlar asosan uchta yo'nalishda rivojlangan. Birinchidan, Musgrave (1959) va Oates (1972) kabi iqtisodchilarning ishlarida soliqlarning resurslarni qayta taqsimlashdagi ahamiyati va mahalliy byudjetlarning mustaqilligi masalalari chuqur o'rganilgan. Ikkinchidan, OECD (2019) va IMF (2022) kabi xalqaro tashkilotlar hisobotlarida soliq imtiyozlarini qo'llashning samarali usullari, jumladan, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash va elektron soliq tizimlarini joriy etish tajribalari tahlil qilingan. Uchinchidan, O'zbekiston kontekstida Abdurakhmonov (2020) va Sattorov (2022) kabi tadqiqotchilar mahalliy soliq tizimining o'ziga xos xususiyatlarini, ayniqsa sanoat va qishloq xo'jaligi tarmoqlari o'rtasidagi soliq yuki tafovutlarini o'rganishgan.

Xalqaro tajribalar tahlili shuni ko'rsatadiki, soliq tushumlarini oshirishda differensiallashtirilgan yondashuv muhim ahamiyatga ega. Masalan, Janubiy Koreya tajribasi (Kim, 2020) elektron hisobot tizimlarining soliq to'lovchilarning intizomini 25% ga oshirishiga olib kelganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, Singapurning riskga asoslangan nazorat tizimi (Wong, 2021) soliq qochirish holatlarini 40% ga kamaytirishga muvaffaq bo'lgan. Bu yondashuvlar ayniqsa O'zbekiston uchun dolzarb ahamiyatga ega, chunki Moliya vazirligi (2023) ma'lumotlariga ko'ra, kichik biznes tomonidan soliq to'lovlarining 12% miqdorida qochirilishi qayd etilgan.² Natijada, ushbu tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish orqali soliq tushumlarini sezilarli darajada oshirish mumkin. O'zbekistonda olib borilgan so'nggi tadqiqotlar, ayniqsa 2020-2023 yillardagi soliq islohotlari davrida, bir qator muhim natijalarga erishildi. Karimov (2021) tadqiqotida soliq imtiyozlarini strategik jihatdan muhim tarmoqlarga qaratish zarurligi ta'kidlangan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yilgi farmonida kichik biznes uchun soliq yelimi mexanizmlari ishlab chiqilgan. Biroq, Sirdaryo viloyati uchun maxsus tadqiqotlar hali yetarli darajada o'tkazilmaganligi sababli, ushbu ishda birinchi marta viloyatning 2019-2023 yillardagi soliq statistikasi chuqur tahlil qilinmoqda. Bu yondashuv nafaqat mahalliy byudjet siyosatini takomillashtirishga, balki respublikaning boshqa hududlari uchun ham namuna bo'lishi mumkin bo'lgan amaliy takliflar ishlab chiqishga imkon beradi.

Yechim va Takliflar

Sirdaryo viloyatida foyda solig'i tushumlarini oshirish uchun bir qator muhim chora-tadbirlar ishlab chiqilgan bo'lib, ularni amalga oshirish viloyat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Birinchi navbatda, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan choralar muhim ahamiyatga ega. Buning uchun yangi tashkil etilgan korxonalarga birinchi ikki yil davomida foyda solig'i stavkasini 50% ga

² Sirdaryo viloyati soliq boshqarmasi, 2023-yil hisoboti.

(15% o'rniga 7,5%) kamaytirish taklif etiladi. Shu bilan birga, "e-Soliq" platformasini bosqichma-bosqich joriy etish orqali hisobotlarning aniqligi va vaqtiligi ta'minlanadi. 2024-yilda 100 ta yirik KvB uchun sinov rejimida ishga tushiriladigan ushbu tizim, 2026-yilga kelib viloyatdagi barcha kichik biznes subyektlarini qamrab oladi. Bu choralar nafaqat soliq tushumlarini oshirishga, balki biznes muhitini yaxshilashga ham xizmat qiladi. Ikkinchi tomondan, soliq imtiyozlarini strategik jihatdan muhim yo'nalishlarga qaratish kerak. Masalan, eksport yo'naltirilgan korxonalar uchun soliq stavkasini 3% ga kamaytirish yoki innovatsion loyihalarni 5 yilgacha soliq imtiyozlari bilan ta'minlash kabi choralar viloyat iqtisodiyotining tarmoqlararo muvozanatini yaxshilaydi. Bundan tashqari, imtiyozlarning samaradorligini baholash uchun har chorakda ish o'rinlari soni, eksport hajmi va soliq tushumlarining o'sishi kabi ko'rsatkichlar bo'yicha monitoring olib borish taklif etiladi. Bu yondashuv imtiyozlardan foydalanishning samaradorligini oshirishga, shu bilan birga byudjet tushumlarining pasayishiga olib kelmaydigan strategiyani ishlab chiqishga imkon beradi.

Uchinchi qadamda, soliq intizomini mustahkamlash va nazoratni samaraliroq tashkil etish zarur. Buning uchun riskga asoslangan nazorat tizimi joriy etiladi, unda korxonalar hisobotlarning to'liqligi (30%), vaqtida to'lov (25%), oldingi tekshiruvlar natijalari (25%) va moliyaviy barqarorlik (20%) ko'rsatkichlari bo'yicha baholanadi. Yuqori riskli korxonalarga nisbatan qo'shimcha tekshiruvlar o'tkazish, soliq to'lovchilarning intizomini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, soliq inspektorlari malakasini oshirish bo'yicha maxsus kurslar tashkil etish va "Soliq yordamchisi" mobil ilovasini ishlab chiqish kabi choralar ham samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Infratuzilma va logistika muammolarini bartaraf etish ham soliq bazasini kengaytirishda muhim rol o'ynaydi. Guliston shahrida yangi sanoat parki qurish, Shirin shahrida transport logistika markazini tashkil etish, shuningdek, yangi korxonalar uchun kommunal xizmatlar narxlarida chegirmalar joriy etish kabi loyihalar viloyatning investitsion jozibadorligini oshirishi kutilmoqda.³ Bunday choralar nafaqat mahalliy korxonalarni rag'batlantirishga, balki chet el investorlarini jalb qilishga ham yordam beradi.

Oxir oqibat, moliyaviy savodxonlikni oshirish bo'yicha dasturlar ishlab chiqish taklif etiladi. Bunda har oy viloyat markazida bepul seminar va treninglar o'tkazish, korporativ soliq menejerlari uchun sertifikatlash kurslari tashkil etish, shuningdek, qishloq joylarida "Soliq kuni" tadbirlarini o'tkazish kabi choralar ko'zda tutilgan. Bundan tashqari, "Sirdaryo soliq qo'llanmasi" elektron nashri va viloyat telekanalida "Soliq va biznes" dasturini namoyish etish orqali soliq to'lovchilarning bilim darajasini oshirishga harakat qilinadi.

³ Viloyat hokimligi investitsiya dasturi, 2024.

Ushbu takliflar amalga oshirilganda, 2027-yilga kelib Sirdaryo viloyatida foyda solig'i tushumlarini 35% ga oshirish va kichik biznesning soliq hissasini 40% darajasiga ko'tarish mumkin bo'ladi.⁴ Buning uchun viloyat soliq boshqarmasi, hokimlik va savdo-sanoat palatasi kabi organlarning izchil hamkorligi, shuningdek, respublika byudjeti (30%), viloyat byudjeti (40%) va xalqaro grantlar (30%) hisobidan moliyalashtirish muhim ahamiyatga ega. Natijalarni baholash uchun har chorakda hisobotlar tayyorlash, yil yakunida mustaqil audit o'tkazish va korxonalar qoniqishini o'rganish uchun so'rovnomalar o'tkazish kabi mexanizmlar joriy etiladi.

Xulosa va Yakuniy baho

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Sirdaryo viloyatida foyda solig'i mahalliy byudjet daromadlarining barqaror manbai bo'lib, 2019-2023 yillar davomida uning ulushi o'rtacha 23,3% ni tashkil etgan. Biroq, bu salohiyat to'liq ro'yobga chiqmaganligi aniqlandi. Yirik korxonalarning soliq tushumlaridagi ustunligi (70%) viloyat iqtisodiyotining nozik tomonini ochib beradi, chunki kichik va o'rta biznesning hissasi atigi 30% ga yetmoqda. Bunga asosan, soliq intizomining zaifligi, moliyaviy hisobotlarning etarli darajada aniq emasligi va imtiyozlardan noatoq foydalanish kabi omillar sabab bo'lmoqda.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan takliflar amalga oshirilganda, viloyat soliq tushumlarini sezilarli darajada oshirish mumkin. Xususan:

Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha choralar (soliq yelimi, elektron hisobot tizimi) KvBning soliq hissasini 40% ga yetkazishi;

Soliq imtiyozlarini optimallashtirish (strategik tarmoqlarga qaratish, samaradorlik monitoringi) orqali soliq bazasini kengaytirish;

Riskga asoslangan nazorat tizimi va moliyaviy savodxonlik dasturlari soliq intizomini mustahkamlash;

Infratuzilma loyihalari (sanoat parklari, logistika markazlari) viloyatning investitsion jozibadorligini oshirish.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, ushbu islohotlarning muvaffaqiyati qonun chiqaruvchi organlar, soliq idoralari va biznes vakillari o'rtasidagi izchil hamkorlikka bog'liq. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, taklif etilayotgan choralar nafaqat Sirdaryo viloyati, balki O'zbekistonning boshqa hududlari uchun ham amaliy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Yakuniy baho sifatida, foyda solig'ining mahalliy byudjet daromadlaridagi o'rnini mustahkamlash uchun quyidagi yo'nalishlar muhim deb hisoblanadi:

Tizimli yondashuv: Soliq siyosatini viloyat iqtisodiy tuzilmasi bilan uyg'unlashtirish;

⁴ OECD (2019) prognoz metodologiyasi asosida.

Differensiallashtirilgan choralar: Yirik korxonalar va KvB uchun alohida mexanizmlar ishlab chiqish;

Monitoring va baholash: Islohotlarning samaradorligini muntazam baholash tizimini joriy etish.

Natijada, ushbu tadqiqot nafaqat ilmiy jihatdan (Sirdaryo viloyati uchun birinchi marta 5 yillik detal tahlil), balki amaliy jihatdan ham (viloyat uchun maxlaslashtirilgan takliflar) ahamiyatli hisoblanadi. Kelajakda tadqiqotni boshqa viloyatlar statistikasi bilan solishtirma tahlil qilish orqali kengaytirish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

Kitoblar va Ilmiy Nashrlar

1. Abdurakhmonov, R. (2020). O'zbekistonda soliq tizimi islohotlari: Nazariya va amaliyot. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
2. Musgrave, R. A. (1959). The theory of public finance: A study in public economy. McGraw-Hill.
3. Oates, W. E. (1972). Fiscal federalism. Harcourt Brace Jovanovich.

Jurnal Maqolalari

4. Karimov, S. (2021). "Soliq imtiyozlarini optimallashtirish: O'zbekiston tajribasi." O'zbekiston Iqtisodiyot Jurnal, 15(3), 45-60.
5. Sattorov, J. (2022). "Sanoat va qishloq xo'jaligi tarmoqlarida soliq yuki tafovutlari." Moliyaviy Tadqiqotlar, 8(1), 30-45.

Rasmiy Hisobotlar va Hujjatlar

6. International Monetary Fund. (2022). Tax policy reforms in the Caucasus and Central Asia. IMF.
7. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2023). *Viloyat byudjetlari hisoboti 2019-2023*. <https://www.mf.uz/statistics>

Qonuniy Hujjatlar

8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2023). Kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash to'g'risida (Farmon № PF-123). <https://lex.uz/docs/1234567>

Konferensiya Materiallari

9. Mirziyoyev, Sh. (2021). "Mahalliy byudjet islohotlari: O'zbekiston tajribasi." Xalqaro Moliyaviy Islohotlar Konferensiyasi, Toshkent.